

Kur'an'da Hamiyyet ve Sekînet Kavramları

Abdülkadir Erkut

Dr. DİB Din İşleri Yük. Kurulu Uzmanı
a.kadirerkut@gmail.com

Öz

Hamiyyet kavramı, sahip olduğu değerlerin saldırıya maruz kaldığını düşünen kişinin gösterdiği tepkisel harekettir. Hamiyyet kavramının zıddı olarak sekînet ise çeşitli olumsuz duyguların etkisinden kurtulup doğru bir duygusal tutuma sahip olmayı ifade etmektedir. Bakara suresininin 248. ayetinde geçen sekînet kavramı da bu kavramın hadislerdeki kullanımı da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Kur'an'da sekînet kavramının geçtiği ayetlerin, "Duygu Eğitimi" ve "Duygusal Zeka" kavramlarıyla ilişkili olarak yorumlanması mümkündür. Kur'an'da zikredilen söz konusu olaylar vesilesiyle nüzul döneminde yaşayan Müslümanlar duygu eğitimine tabi tutulmuştur. Allah'ın kullarına sekîneti indirmesi, kullardan yönelen inanç, çaba, gayret, akıl ve irade ile beraber gerçekleşmektedir. Bu yüzden sekînet, nüzul sürecinden sonra yaşayan Müslümanlar için de duygu eğitimini telkin eden önemli bir kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, hadis, sekînet, hamiyet, duygu eğitimi

The Concepts of al-Hamiyyah and al-Sakinah in the Quran

The term al-hamiyyah is a reactionary response shown by someone who considers that his possessed values were attacked. In contrast, the term al-Sakinah (tranquility) is expressed to get rid of the effects of various negative emotions and to have an appropriate emotional attitude. It is possible to evaluate the use of the term al-Sakinah in surah al-Bakara, verse 248, together in the use of the hadiths in the same framework. The verses in which the term al-Sakinah is mentioned can be interpreted in accordance with "emotional education" or "emotional intelligence". On the occasion of the events mentioned in the Quran the Muslims who lived during the period of the revelation of the Quran were subject to an emotional training. Allah has sent down His tranquility upon His slaves is being fulfilled through the ways of faith, effort, intellect and will of the believers. Therefore, al-Sakinah is an important term suggesting emotional training for Muslims today.

Key Words: Quran, hadith, al-Sakinah, al-hamiyyah, emotional training

Atıf

*Abdülkadir Erkut, Kur'an'da Hamiyyet ve Sekînet Kavramları
Marife, Bahar 2014, ss. 157-177*

Giriş

Kur'an meallerinde Fetih suresinin 26. ayetinde geçen "hamiyyet" kelimesine, genel olarak "taassub",¹ "küstahça bir büyüklük duygusu"², "öfke ve gayret",³ "bağnazlık ateşi"⁴, "onulmaz cahiliyye küstahlığı"⁵, "gurur"⁶ gibi anlamlar verilmektedir. Bu çevirilerde "hamiyyet" kelimesine, kendisiyle ilişkili olan kelime veya kelimelerle anlam verildiği görülmektedir. Oysa "hamiyyet" kelimesi üzerinde yapılan incelemede kelimenin yukarıdaki anlamları içermekle birlikte, onları kuşatan bir anlam alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır, kelimeye meal verirken Türkçeye çevirmemiştir.⁷ Bu çalışmada söz konusu anlam alanını tespit edebilmek için "hamiyyet" kelimesinin, aynı ayette zıddı olarak gelen sekînet kelimesi ile birlikte incelenmesi amaçlanmıştır.

"Sekînet" kavramı İslam geleneğinde çeşitli açılardan değerlendirme konusu olmuştur. Kelimenin Kur'an ayetlerindeki anlamı ile ilgili olarak, biri dışında ihtilaf söz konusu değildir. Şöyle ki; "*Onda Rabbinizden bir sekînet ve Mûsâ ailesinin, Hârûn ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar vardır.*" mealindeki Bakara suresinin 248. ayetinde geçen sekînet kelimesinin maddi bir varlık mı yoksa manevi bir özellik mi olduğuna dair ilk devirlerden itibaren bir ihtilaf mevcuttur. Bu ayette geçen "sekînet" kelimesini maddi bir varlık olarak tasavvur edenler, onu bir tür "hilkat garibesi" olarak değerlendirilebilecek çeşitli şekillerde tasvir etmişlerdir. Hatta Goldziher "Müslümanlarda Sekine Kavramı" adlı makalesinde sekînenin Yahudilerden alındığını, önceleri maddi bir varlık anlamında iken sonraları manevi bir özellik olarak yorumlandığını, Müslümanların umumiyetle sekînetten anladıkları şeyin tek ve tam bir tarifini vermenin pek mümkün olmadığını iddia etmektedir.⁸ Biz bu çalışmada "sekînet" kelimesini, sözlük anlamından hareketle Kur'an ve sünnetteki kullanımlarını bütüncül olarak değerlendirmek suretiyle incelemeyi amaçlıyoruz.

Diğer taraftan "sekînet" kavramı, Kur'an'daki ifade tarzından hareketle, genelde kulun dahlinin bulunmadığı, Allah tarafından verilmiş harikulade bir durum olarak anlaşılmaktadır. Bu yorumun sonucunda kavram, Kur'an'da zikredilen olaylara has bir durumu veya tasavvufta ilerlemiş kişilere bahşedilmiş manevi bir hali

¹ Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, s. 513; Karaman vd. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 513; Altuntaş ve Şahin, *Kur'an-Kerim Meali*, s. 513; Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, s. 513.

² Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 1050.

³ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, s. 513; Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı*, II, 801.

⁴ Atay, *Kur'an Türkçe Çeviri*, s. 513.

⁵ Işıcık, *Kur'an Meâlî*, s. 382.

⁶ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 1023.

⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 149.

⁸ Goldziher, "Müslümanlarda Sekine Kavramı" s. 144. Goldziher sekînenin Yahudilerden alındığı, önceleri maddi bir varlık anlamında iken sonraları manevi bir özellik olarak yorumlandığı fikrini ispat sadedinde ilk devirden itibaren kelimenin manevi anlamda da yorumlanmasına iltifat etmemekte; İslam öncesi Arap şiirinde bu manada (manevi) kullanımını da tarihi olarak şüphe ile karşılamaktadır. Bk. Goldziher, *agm.* s. 144.

işaret etmiş olmaktadır.⁹ Bu makalede bir diğer amaç da “sekînet” kelimesinin Kur’an’da zikredilen olaylara özgü veya belli kişilere has, harikuladeli arz eden bir durumu ifade edip etmediğini ele almaktır. Kavramın bu açıdan incelenmesi, onun Kur’an’ın duygu eğitimi konusundaki genel yaklaşımının bir parçası olarak ele alınabileceği sonucunu doğurmaktadır. Bu çerçevede makalenin son bölümünde hamiyet ve sekînet kavramlarının Eğitim Bilimi ile ilgili bir kavram olan “Duygu Eğitimi” ile ilişkisine değinilmiştir.

1. Kur’an’da Hamiyet Kavramı

“Hamiyet” kelimesinin kökü olan “h-m-y” fiili, “engellemek, korumak, utançtan dolayı bir şeyi yapmaktan kaçınmak, sığağın şiddetli olması, öfkelenmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁰ “Hamiyet” kelimesinin sözlük anlamı, küçük düşmekten kaçınmak (el-enefetü), namusa halel verecek bir şeyden dolayı kıskanmak (el-ğayratü),¹¹ öfke kuvvetinin kabarıp çoğalması¹² olarak tarif edilir. Gerek sözlük anlamından gerekse kullanımlarından, hamiyet kelimesinin çeşitli duyguların yönlendirmesiyle yapılan tepkisel davranışı ifade ettiği anlaşılmaktadır.

“Hamiyet” kavramı ile yakın anlamlı olduğu ifade edilen asabiyet; kişinin, ister zalim ister olsun ister mazlum olsun kendisine düşmanca davrananlara karşı erkek tarafından akrabasını yardıma çağırması ve onlarla birleşmesi anlamına gelir.¹³ “Hamiyet” kavramının asabiyet kavramı ile yakınlığı, hamiyetin asabiyete, yani kan bağı ile bağlı olduğu yakınlarını koruma amacına yönelik olma ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Nitekim hamiyetin bu anlamda kullanımına dair çok sayıda örnek vardır. Mesela bir adam Peygamber Efendimize gelip şöyle der: “Hamiyet için, kahramanlık için, riya için savaşan adamlardan hangisi Allah yolundadır?” Allah Rasulü cevaben: “Kim Allah’ın kelimesi yüce olsun diye savaşırsa o Allah yolundadır.”¹⁴ buyurur. Bu hadisteki “hamiyet” kelimesi, ailesi, aşireti ve arkadaşı için, onları korumak amacıyla savaşmak şeklinde açıklanmıştır.¹⁵ Hz. Hamza’nın, yeğeni Hz. Muhammed’in saldırıya uğraması üzerine takındığı hamiyet de onu korumaya yöneliktir: Şöyle ki Ebu Cehil bir gün peygamberimize eziyet eder. Avdan dönen Hamza, bu durumu iki kadın konuşurken haber alınca onu hamiyet duygusu kaplar. Mescide gidip Ebu Cehil’in başını yarar ve “Dinim Muhammed’in

⁹ Konu ile ilgili mutasavvıfların da çeşitli değerlendirmeleri söz konusudur. Bilgi için bk. Çift, “Tasavvufta Sekine Kavramı”, ss. 197-210.

¹⁰ Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXVII, 477-486; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 198; İsmâil b. Abbâd, *el-Muhîd fi’l-luğâ*, III, 231.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIV, 199; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, XXXVII, 479.

¹² el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 259; el-Herevî, *el-Ğarîbeyn*, III, 913.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 602. Ayrıca bk. Çağrı, “Asabiyet”, *DİA*, III, 453.

¹⁴ Buhârî, *Tevhid* 28. İfk hadisesi ile ilgili bir rivayette Sa’d b. Ubadê’nin, kabilesine mensup Abdullah b. Ubey b. Selül’ü koruma amacıyla gösterdiği tepki ile ilgili olarak “Sa’d aslında salih bir adam idi; fakat onu hamiyet duygusunu kaplamıştı” denilmektedir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, X, 182. Makl b. Yesar’ın, kız kardeşini boşadıktan sonra tekrar evlenmek isteyen adama karşı olan tepkisi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, X, 3301; Buhârî, *Talak* 44.

¹⁵ İbn Hacer, *Fethul Bârî*, VI, 28; Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 49.

dinidir. Eğer gücünüz yetiyorsa beni engelleyin." der.¹⁶ Hamiyyet kavramının kullanıldığı bu rivayetlerde, zarar gören akrabasını korumak için öfke ve kızgınlık duygusuyla tepkisel bir hareket söz konusudur.

Öte yandan "hamiyyet" kavramının sadece kan veya kabile bağına korumaya yönelik olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin haksız bir isnatla karşı karşıya kalan bir sahabiye korumak için takındığı şu tavırda bu görülmektedir: Ebu Rükane, Ümmü Rükane'yi boşayıp Müzeyne kabilesinden bir kadınla evlenmişti. Evlendiği bu kadının bir süre sonra Hz. Peygambere geldi ve (Ebu Rükane'nin erkekliğinin olmadığını ifade etmek maksadıyla başından aldığı bir saç teline işaret ederek) "*Bana ancak şu kıl kadar faydası vardır, başka değil. Bu yüzden benimle onun arasını ayır*" dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.)'i hamiyyet duygusu kapladı.¹⁷ Bu örnekten anlaşılacağı üzere, Hz. peygamberin bu tavrı sadece kabile bağına korumayı amaçlamamaktadır. O, haksızlığa uğrayan bir Müslümanı korumak istemektedir. Bu davranışta, hamiyyetin, kabile asabiyetiyle açıklanamayacak bir amacı söz konusudur ki; o da bir mümine yapılan haksızlığı ortadan kaldırmaktır. Hamiyyetin sadece asabiyet bağına koruma amaçlı olmadığına dair bir diğer örnek de şudur: Bedir savaşının başında Utbe, kardeşi ve oğlu Velid çarpışmak için hamiyetkar bir şekilde ortaya çıktılar. (فَبَرَزَ عُتْبَةُ وَأَخُوهُ وَأَبْنَةُ الْوَلِيدِ حَمِيَّةً) Utbe "*Bizimle kim savaşacak?*" deyince ensardan bazı gençler çıktılarsa da o, "*Bunları istemiyoruz. Amcaoğullarımız Abdülmuttalipoğullarından çıksın.*" dedi. Allah Rasulü de "*Kalk ey Ali, kalk ey Hamza, kalk ey Ubeyde b. Haris*" buyurdu.¹⁸ Bu örnekte Utbe ve yakınlarının yabancılarla değil amcaoğulları ile çarpışmak için hamiyetkar bir şekilde ortaya çıkmaları, sadece asabiyet bağına koruma amaçlı olamaz. Zira Bedir Savaşında iki kabilenin değil, zıt değerleri temsil eden iki topluluğun savaşı söz konusudur. Nitekim bu savaşta çok sayıda yakın akraba karşı saflarda birbiriyle savaştı. Bu örnek göstermektedir ki; Utbe ve yakınları, kendi değerlerini -kendi akrabası da olsa- o değerlere düşman olanlara karşı korumak için hamiyetkar bir şekilde ortaya çıkmışlardır. O halde "hamiyyet" kavramını sadece kabilecilik bağına hasretmemek gerekir. Nitekim kelime halen hem Arapçada hem Türkçede kabile bağından daha geniş olarak, milleti, dini, yurdu koruma anlamında da kullanılmaktadır.¹⁹

"Hamiyyet" kavramının Kur'an'daki kullanımına gelince; bu kullanımda ar ve onur duygusunun eşlik ettiği bir öfke söz konusudur.²⁰ Bilindiği üzere hicretin 6.

¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X, 3301.

¹⁷ فَأَخَذَتِ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- حَمِيَّةً Hz. Peygamber Ebu Rükane ile kardeşlerini yanına çağırdı. Sonra meclisinde bulunanlara hitaben (Ebû Rükane'nin çocuklarından ikisine işaret ederek); "Falanı şu ve bu bakımlardan falanı da şu ve şu bakımlardan Ebu Rükane'ye benzer buluyor musunuz?" diye sordu. Onlar da; "Evet" dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz Ebu Rükane'den bu kadını boşayıp Ümmü Rükane'ye dönmesini istedi, o da onun boşayıp ilk hanımına döndü. Ebû Dâvûd, Talak 10.

¹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 220.

¹⁹ el-Âyid vd. *el-Mu'cemu'l-Arabîyyü bi'l-Esasiyyi*, s. 357; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 384; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1166.

²⁰ Uhud Savaşı sonrası Müslümanlar dağa sığındığında Ebû Süfyan ve Hz Ömer'in karşılıklı konuşmalarını nakleden bir rivayette Ebû Süfyan hakkında kullanılan hamiyet kavramı aynı vurguyu taşımaktadır: "Ebû Süfyan: "Bu gün Bedir gününe karşılıktır. Günler döner, harb bir çekişmedir." Ömer: "İkisi aynı değil, bizim ölülerimiz cennette, sizinkiler cehennemdedir." Ebû Süfyan: "Öyleyse siz

→

yılında Hz. Peygamber 1400-1500 Müslüman ile birlikte umre için Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktı. Müslümanlar umreye niyet edip ihramlarını giymiş ve yanlarına kurbanlıklarını almışlardı; barışçıl bir amaç taşıdıkları için de silâhları yoktu. Allah Rasulü yolda, Kureyşliler'in Müslümanlara karşı savaşmak için müttefiklerini topladıkları haberini aldı. Oysa O, Medine'den çıkışından itibaren her fırsatta niyetinin umre yapmak olduğunu beyan ediyordu. Hudeybiye'de konakladıklarında Müslümanlarla Müşrikler arasında elçiler gidip geldi. Son olarak gönderilen Hz. Osman'ın bir süre alıkonması, şehid edildiği söylentilerine yol açtı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Müslümanlardan, Kureyş'e karşı kanlarının son damlasına kadar çarpışacaklarına dair söz aldı. Bu haberi duyan Kureyşliler Hz. Osman'ı serbest bıraktılar ve ardından Süheyl b. Amr ile üç kişiyi elçi olarak gönderdiler. Kureyş'in birçok isteğinin kabul edildiği bu anlaşma Hz. Peygamber ve Süheyl b. Amr tarafından imzalandı.²¹ İşte söz konusu anlaşma ile ilgili müşriklerin Müslümanlara karşı olan tavrı ayette şöyle ifade edilmektedir:

*"Hani inkar edenler kalplerine hamiiyeti, cahiliye hamiiyetini yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve müminlere sekînetini indirmiş ve onları takva kelimesinde sabit kılmıştı. Zâten onlar buna lâıyk ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."*²²

Ayette zikredilen "hamiiyet" kelimeleri, anlaşma sırasında müşrik temsilcilerin takındıkları tavrı ilişkilendirilmektedir. Buna göre Süheyl b. Amr anlaşma metnine "Besmele" ve "Allah'ın Rasulü" ifadelerinin yazılmasına engel olmuştur. Bu konuda ikinci bir tavır da müşriklerin, Müslümanların bu yıl Mekke'ye girip umre ibadetini yapmalarına müsaade etmemiş olmalarıdır.²³ Mekkeliler bu tutumlarını şu cümle ile ifade etmişlerdir: *"Oğullarımız ve kardeşlerimizi öldürdüler, sonra da Mekke'ye geliyorlar. Araplar onların Mekke'ye girdiğini konuşacaklar. Onlar bizim büyüklüğümüze ve Lat ile Uzza'ya rağmen Mekke'ye giremeyecekler."*²⁴ Mekke müşriklerinin Müslümanlara karşı takındıkları bu tavır cahiliye hamiiyetidir.

Ayetin tarihi bağlamı göstermektedir ki; müşriklerin hamiiyetinin altında ar, onur ve öfke duygusu vardır.²⁵ Zira Mekke müşrikleri için Müslümanlar, içlerinden çıktıkları kavmin değerlerine yüz çeviren, bu yüzden sapık ve düşman addedi-

→

bizim kaybettiğimizi iddia ediyorsunuz. Ancak ölülerinizin size ibret verecek şekilde cezalandırıldığını göreceksiniz. Bu şerefilerimizin görüşü değildir." -Sonra Ebû Süfyana cahiliye hamiiyeti yetiştirdi ve şöyle dedi:- "Ancak onlar bu görüşte olursa onu çirkin görmeyiz." Bk. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VI, 160.

²¹ Hudeybiye seferine zemin hazırlayan ortamın ayrıntılı tasviri için bk. Hamidullah, "Hudeybiye Anlaşması" *DİA*, XVIII, 297-299.

²² Fetih, 48/26

²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 308; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 138.

²⁴ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII, 321; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VIII, 98. Bazı müfessirler ise konuyu sadece Hudeybiye Anlaşması ile ilişkilendirmeyip daha geniş açıdan yorumlamıştır. Buna göre Allah'ı bırakıp da tapmış ilahlarına olan asabiyetleri, atalarına tabi olmaları cahiliye hamiiyetidir. bk. Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, V, 320-321. Ancak ayetin bağlamıyla doğrudan ilgili olanın birinci görüş olduğu görülmektedir.

²⁵ Nitekim hamiiyet kelimesi ar/onur duygusu ile de ilişkilendirilerek şöyle de tanımlanmaktadır: "Bir şeyi yapmak için sana ar (utanç) ve kaçınma duygusu (el-enefetü) müdahale etmesi". Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VIII, 98.

len insanlardı. Onlar, düşman oldukları Mekkelilerin içinde barınamayıp orayı terk etmek zorunda kalmışlar; fakat sonrasında Mekke'ye yönelik tehdit Arabistan satına yayılmaya başlamıştı. Bunun sonucunda taraflar arasında, yakınlarını kaybetmelerine sebep olan savaşlar cereyan etti. Mekkelilerin, kendi varlıklarına ve değerlerine tehdit olduklarından şüphe etmedikleri bu insanlar, şimdi onlara göre adeta muzaffer bir eda ile tekrar Mekke'ye girmek istiyorlardı. Her ne kadar umre için gelseler, savaşa niyetleri olmasa ve silahsız bile olsalar, Mekkelilerin onları şehre kabul etmesi düşünülemezdi. Onların tekrar Mekke'ye girmeleri Mekkelilerin gururunu inciten, onurlarını zedeleyen bir durumdu. Üstelik bu durum onların Arabistan'daki prestijlerini zedeleyecekti. Mekkelilere rağmen, onların oğullarını, kardeşlerini öldürenlerin Mekke'ye girmesi, Arapların bunu dillerine dolması asla kabul edilemezdi.²⁶ Anlaşma metnine besmele ve kelime-i tevhid yazılmasına müsaade etmemeleri de bu tavırlarının bir devamıdır. Çünkü bu ikisi onlar için, Müslümanların değer dünyalarını temsil eden sembol sözlerdir. O halde Fetih suresinin 26. ayetinde zikredilen "hamiyyet" kavramı, Mekke müşriklerinin kendi varlıkları için tehdit olarak algıladıkları Müslümanların Mekke'ye girişini onur meselesi yaparak öfkeyle karşı çıkmaları ve bunun devamı olarak anlaşma sırasında takındıkları diğer tavırları ifade eder. Müşriklerin kendi akrabaları olan Müslümanlara karşı bu tavırları, "asabiyyet" ile değil "hamiyyet" ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla ayette "hamiyyet" kavramının kullanılmış olması, onun kabile ve kan bağına aşan bir amacı ifade etmesi ile yorumlanabilir. Bütün bunlardan hareketle hamiyet kavramını, başta kan bağı olmak üzere sahip olduğu değerlerin saldırıya maruz kaldığını düşündüğünde kişinin öfke, kıskançlık, utanç gibi duygularla gösterdiği şiddetli tepki olarak tanımlamak mümkündür.

İlgili ayette geçen hamiyet kelimesine niçin cahiliyye sıfatının eklendiği ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birincisine göre hamiyete cahiliyye sıfatının eklenmesi onun dellsiz ve yersiz olduğunu ifade eder. Zira Müslümanlar savaş için değil, Beytullah'ı tazim etmek için gelmişlerdi. Şayet Müslümanlar savaşmak için gelmiş olsalardı müşrikler hamiyetlerinde mazur olabilirdi.²⁷ Oysa Müslümanlar barışçıl bir şekilde Kabeyi tazim ederek, Harem ehlinin faydasına olan kurbanlıklarını da alarak geldiklerine göre, onların umre yapmasını engellemek akıllıca bir davranış değildi. Üstelik onlar, bu yıl razı olmamış olsalar da sonuçta Müslümanların seneye umre yapmalarına razı olmuşlardı. Dolayısıyla cahiliyye hamiyeti akıllarını örtmüş, bu yüzden Müslümanları engelleme konusunda ısrarcı olmuşlardı.²⁸ İkinci görüşe göre "hamiyyet" esas itibarıyla kötü bir sıfat olduğu için Câhiliyye'ye izafe edilmiş, bu izafetle kötülüğü daha da artmıştır.²⁹ Bu yüzden hamiyetin "cahiliyye" kelimesi ile nitelenmesi onu tahkir etmek ve kötümek içindir. Çünkü o

²⁶ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII, 321; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VIII, 98.

²⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VIII, 98; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, V, 138.

²⁸ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 193.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVIII, 101-102; Alusî, *Ruhul Meani*, XXVII, 118; Çağrıncı, "Hamiyet" *DİA*, XV, 481.

cahiliye ehlinin huyudur. Nitekim başka ayetlerde de cahiliye kelimesi (zanne'l-cahiliyye, hukme'l-cahiliyye) zem ifade etmek için kullanılmıştır.³⁰

"Hamîyyet" kelimesi sadece olumsuz³¹ değil, olumlu anlamıyla da çeşitli rivayetlerde geçmektedir. Nitekim yukarıda zikredilen örneklerden, Hz. Hamza'nın hamîyyet duygusuyla Peygamberimize hakaret ettiğini öğrendiği Ebu Cehil'i cezalandırması ve İslam'a girmesi,³² Hz. Peygamberin haksız bir boşama talebi karşısında hamîyyet duygusuyla sahabinin yanında yer alıp onu savunması,³³ olumlu hamîyyet için örnektir. Bu yüzden hamîyyeti mutlak olarak kötü bir sıfat saymak yerine, insanların hamîyyetlerini kabartan sebepleri değerlendirip ona göre karar vermek daha isabetli olur.³⁴ Bununla birlikte hamîyyetin olumlu bir sebebe dayanabileceği ve tepkisel bir tavrı ifade ettiği de dikkate alınmalıdır. Nitekim hamîyyetin sıcaklığı, nüfuzunun şiddeti, zehir ve ateşe benzetilmektedir.³⁵ Bu yüzden hamîyyet kavramının ifade ettiği bu şiddetli tepkiselliğin karşısında sekînet kavramı kullanılmıştır.

2. Kur'an'da Sekînet Kavramı

"Sekînet" kelimesinin kökü olan se-ke-ne fiili, sarsıntı ve hareketin zıddına delalet eder. Bir şeyin hareketi son bulduğunda, sabit ve yerleşik hâle geldiğinde bu fiil kullanılır. Fiil, hareket etme özelliği olan bir şeyin hareket etmemesini ifade eder. Yoksa hareket etme özelliği olmayan bir şeyin hareket etmemesi, sükun olarak adlandırılmaz. "Sekînet" kelimesi ise yumuşak huyluluk, halim-selim olmak (el-vedaa), vakar, sebat, sükun, iç huzuru/gönül rahatlığı anlamlarına gelir.³⁶ Rağîb el-İsfahani'ye (ö. 502/1108) göre sekînet, mü'minin kalbini teskin eden ve ona güven veren bir melek, sahibini şehvetlerden uzaklaştırıp teskin eden akıl ve korkunun yok olması anlamlarına gelir.³⁷ "Sekînet" kelimesi hicret sırasında Hz. Peygamber ve Ebu Bekir'in sığındıkları mağaradaki durumları ile ilgili Tevbe suresinin 26. ayetinde; Huneyn seferi sırasında düşmanın baskınına maruz kalan Müslümanların durumundan bahseden aynı surenin 40. ayetinde; Hudeybiye seferi ve bu sefer sırasındaki olaylardan bahseden Fetih suresinin 4. 18. ve 26. ayetlerinde; Talutun hükümdarlığının alameti olarak sekînetin indirilmesinden bahseden Bakara suresinin 248. ayetinde geçmektedir.

³⁰ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 194.

³¹ Kelimenin olumsuz anlamda kullanılmasına dair örnekler için bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 552; San'ânî, *el-Musannef*, V, 197; Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 557.

³² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X, 3301.

³³ Ebû Dâvûd, Talak 10.

³⁴ Çağrıci, "Hamîyyet" *DîA*, XV, 481.

³⁵ Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, XVIII, 330.

³⁶ İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi'l-luğa*, III, 88, 89; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 256, 259; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXV, 197; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, IV, 231; el-Herevî, *el-Ğarîbeyn*, III, 913.

³⁷ İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, s. 417.

2.1. Hicret ve Sekînet

“Sekînet” kelimesi Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir’in hicret sırasında sığın-
dıkları mağaradaki durumlarını tasvir eden Tevbe suresinin 40. ayetinde şöyle
geçmektedir:

*“Siz Peygamber’e yardımcı olmasanız da Allah ona mutlaka yardım edecektir. Nitekim inkârcılar iki kişiden biri olarak onu yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkasına “Tasalanma, Allah bizimle beraberdir” diyordu. Derken Allah ona sekînetini indirdi, sizin göremediğiniz asker-
lerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü bayağı hâle getirdi. Allah’ın sözü ise en
yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.”³⁸*

Hız. Peygamber ve arkadaşının hicret sırasında sığındığı mağarada, tehlike-
nin ne kadar yakın olduğunu Hz. Ebu Bekir şöyle anlatmaktadır: *“Biz Allah Rasulü
ile beraber mağarada iken Müşriklerin ayakları, başımızın üst tarafındaydı.”³⁹* Böyle
bir durumun, müşriklere yakalanma ihtimalinden dolayı endişe, kaygı ve korku
duygularına yol açması doğaldır. İnsan böyle olağanüstü bir durumun meydana
getireceği duygu yoğunluğunun etkisi altında kalıp, yanlış davranışlarda bulunup
tehlikeye davetiye çıkarabilir. Hz. Ebu Bekir *“Ey Allah’ın Rasulü, biri ayağını çekse
bizi görecek.”* diye endişesini ifade ettiğinde o *“Ey Ebu Bekir, üçüncüsü Allah olan iki
kişi hakkında niye endişe ediyorsun?”⁴⁰* diye karşılık vermişti. Mekke müşriklerinin
onları yakalayıp öldürmek için her yere dağıldıkları bu sıkıntılı ve zor durumda
Allah, peygamberinin kalbine sekîneti, müşriklerin kendisine ulaşamayacağı bilgi-
sini ve bunun sonucu olan güven duygusunu vermiştir.⁴¹ Sonuçta Allah Rasulü söz
konusu ortamın doğal sonucu olan endişe, kaygı, telaş, korku gibi duygulara kapıl-
mamış; hatta bu sekîneti sayesinde arkadaşı Ebu Bekir’i de teskin etmiştir.⁴²

³⁸ Tevbe, 9/40. İbn Aşur’a göre sekînet kelimesinin geçtiği cümle bir önceki cümle ile değil başta yer alan “Allah ona yardım etmiştir.” cümlesi ile ilgilidir. Ayette yer alan üç adet “iz” zarfı ara cümledir. Buna göre kelamın takdiri şöyle olmaktadır: “Kâfirler onu sürdüklerinde, mağaradayken, arkasına ‘korkma Allah bizimle beraberdir’ derken Allah ona yardım etmiş de üzerine sekîneti indirmiş ve onu ordularla desteklemiştir.” Ayrıntılı bilgi için bk. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, VI, 203.

³⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 375; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 215.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 375. Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 215.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 264; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, II, 183.

⁴² Sekînetin kime indirildiği konusunda iki görüş vardır. Birinci görüş, “aleyhi” kelimesindeki zamiri Hz. Ebu Bekir’e nisbet etmekte ve sekînetin ona indirildiğini savunmaktadır. Diğer görüşe göre ise zamir Hz. Peygamber’e döner; bu yüzden sekînet Allah Rasulüne indirilmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 376. Birinci görüşe göre, Hz. Ebu Bekir müşriklerin Hz. Peygambere zarar vermesinden korkmuş, bunun üzerine Allah, peygamberini güvende kılarak Ebu Bekir’e sekîneti indirmiş, böylece Ebu Bekir’de korku yok olmuş ve o güven duygusu ile dolmuştur. Bk. Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 218. Bu görüşün temelinde sekînetin inmesini gerektirecek bir duygudan Hz. Peygamberi tenzih etme düşüncesi vardır. Zira peygamberde hiçbir zaman ıstırap, korku ve hüzn meydana gelmeyeceğinden sekînet ondan hiç ayrılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm*, X, 500; Bikâî, *Nazmu’d-Düer*, VIII, 477; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 517. Ancak âlimlerin çoğuna göre zamir peygamberimize racidir. Bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, III, 36. Bunu, “aleyhi” zamirine atfedilen “Allah onu ordularla destekledi” cümlesindeki zamir de desteklemektedir. Zira ordularla desteklenmek sadece peygamber için geçerli olan bir husustur. Bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm*, X, 500.

2.2. Hudeybiye Seferi ve Sekînet

Hudeybiye seferi münasebetiyle nazil olan Fetih suresinde “sekînet” kelimesi üç ayette geçmektedir. Bunlardan birincisi şöyledir:

*“O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine sekînet indiren-
dir. Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet
sahibidir.”*⁴³

Ayet, Allah Teala’nın Peygamberin Allah’tan getirdiği hakikatlere karşı kalp-
lere sükun ve iç huzuru verdiğini ifade etmektedir.⁴⁴ Çünkü Allah Rasulünün çağrı-
sına icabet ederek Hudeybiye seferine katılmak kolay bir şey değildi. Bu davete
muhatap olan kişi, sefere katılma konusunda tereddüt, endişe, kaygı ve korku duy-
gularını yaşamakla karşı karşıya idi. Nitekim surenin sonraki bölümünde geldiği
üzere, sefere katılmak için davet edilen Medine çevresindeki bedeviler bu çağrıya
icabet etmemişlerdi. Zira onlar Müslümanların Kâbeye sokulmayacaklarını, sadece
Kureyş değil, Sakîf, Kinâne ve Mekke’ye komşu müttefik kabilelerden oluşan büyük
bir toplulukla savaşmak zorunda kalacaklarını, Müslümanların Kureyş ve müttefik-
leri tarafından ortadan kaldırılacağını düşünüyorlardı.⁴⁵ İkinci olarak surede
sekînet kelimesi “Rıdvan biatı” münasebetiyle geçmektedir:

*“Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken müminlerden hoşnut ol-
muştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara sekîneti indirmiş ve onlara yakın bir fetih
ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hü-
küm ve hikmet sahibidir.”*⁴⁶

Hz. Peygamber Hudeybiye’de konakladığında Büdeyl b. Varka, Mükriş b.
Hafs, Huleys b. Alkame, Urve b. Mesud es-Sekafi gibi isimler sırasıyla gelip Müslü-
manların savaş için gelmediğini görmüşler ve izlenimlerini Kureyş’e aktarmışlar;
ancak Kureyşliler onlara iltifat etmemişti.⁴⁷ Allah Rasulü daha sonra Hıraş b.
Ümeyye’yi savaş için gelmediği, sadece Beytullahı ziyaret edeceği haberini vermek
üzere ‘Saleb’ adındaki kendi devesine bindirerek gönderdi. Buna karşın Kureyşliler
Allah Rasulünün devesini boğazladılar; Hıraş’ı öldürmeye teşebbüs ettiler.
Kureyş’e müttefik kabileler buna engel olunca onu serbest bıraktılar, o da Allah
Rasulüne geldi.⁴⁸ Hz. Peygamber daha sonra kendisini koruyacak akrabası çok olan
Osman b. Affan’ı elçi olarak gönderdi. Bu sırada, daha sonra asılsız olduğu anlaşılan
Hz. Osman’ın öldürüldüğü haberi geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Müslüman-
lardan savaşmak üzere biat aldı ki; bu, “Rıdvan Biatı” adı verilen biattır.⁴⁹

⁴³ Fetih, 48/4.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, 245.

⁴⁵ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XIV, 21.

⁴⁶ Fetih, 48/17-18.

⁴⁷ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIII, 115-116.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 347. Hıraş’ın öldürülmesini Ehabîş adı verilen Kureyş’e müttefik kabilelerin
reisi olan Huleys b. Alkame’nin engellediği ifade edilmektedir. Söz konusu kabileler Kureyş ile mütte-
fik oldukları halde bazen muhalefet de etmişlerdir. Hudeybiye seferi sırasındaki olay da bunlardandır.
Bk. Kapar, “Ehabîş”, *DİA*, X, 497.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 347, 348.

Rıdvan Biatı ile sonuçlanan olaylar göstermektedir ki; Müslümanlar büyük bir düşmanlıkla karşı karşıya kalmışlardı. Bu düşmanlık Müslümanların elçisini öldürecek kadar şiddetli idi. Müşrikler ne elçileri ne de kendilerine yakın insanları dinlemek istiyorlardı. Bu durum karşısında Müslümanların da aynı tepkiyi vermesi, öfke, kin, nefret, düşmanlıkla ya da endişe kaygı ve korku duyguları ile hareket etmesi söz konusu olabilirdi. Allah “sekîneti” indirerek onları bu olumsuz duygulardan korumuş, böylece Müslümanlar bu iki zıt kutuplu duyguya meyiletmeyip cesaret, metanet ve şecaatle davranarak Hz. Peygamber’e biat etmişlerdir. “Sekînet” kelimesi surede üçüncü olarak Hudeybiye Anlaşması sırasında yaşananlara atıfta bulunmaktadır:

“Hani inkar edenler kalplerine hamiyyeti, cahiliye hamiyyetini yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve müminlere sekînetini indirmiş ve onları takva kelimesinde sabit kılmıştı. Zâten onlar buna lâıyk ve ehil idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁵⁰

Kureyşin müttefiki olan kabilelerin de etkisiyle⁵¹ tavırlarını yumuşatan Mekkeliler Süheyl b. Amr’ı, Müslümanların bu yıl geri dönmeleri şartıyla, anlaşma yapmak üzere gönderdiler. Ancak anlaşma şartları Müslümanların aleyhine görünüyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir’in yanına gelip; “*Ey Ebu Bekir, o Allah’ın Rasulü değil mi? Biz Müslümanlar değil miyiz? Onlar müşrikler değil mi?*” diye sorunca Hz. Ebu Bekir “*Tabî ki öyle*” diye cevap verdi. Bu defa Hz. Ömer’in “*O halde dinimiz hakkında bu zilleti niye kabul ediyoruz?*” sorusuna Hz. Ebu Bekir: “*Ne emrediyorsa ona itaat et. Şüphesiz ben onun Allah’ın Rasulü olduğuna şahadet ediyorum.*” dedi. Ömer, “*Ben de şahadet ederim*” diye cevap verdi. Sonra Hz. Ömer Allah Rasulüne gelip aynı soruları ona da sordu. Hz. Peygamber: “*Ben Allah’ın kulu ve Rasulüyüm. Ben onun emrine asla muhalefet etmem. O beni asla helak etmez.*” diye cevap verdi. Hz. Ömer’in tepkisine sebep olan durum, anlaşma şartlarında görünen orantısızlıktan ibaret kalmadı. Allah Rasulü Ali’yi çağırıp “*Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla yaz*” diye emredince Süheyl, “*Ben bunu bilmiyorum/tanımiyorum. Sen ‘bismikellahümme’ yaz*” diyerek itiraz etti. Süheyl daha sonra metnin başlığındaki “*Allah’ın Rasulü*” ifadesine “*Senin Allahın rasulü olduğuna inansaydım seninle savaştım. Abdullah’ın oğlu Muhammed yaz*” diyerek itiraz etti. Bununla da kalmadı, anlaşma yazıldığı sırada Müslüman olduğu için hapsedilmiş olan Ebu Cendel, zincirleriyle kaçarak Müslümanlara sığınmak üzere çıkageldi. Oysa o anda kabul edilen anlaşma hükümlerine göre onu Mekke Müşriklerine teslim etmeleri gerekiyordu. Ashab Hz. Peygamber’in gördüğü rüyadan dolayı, başlangıçta seferin böyle sonuçlar doğuracağını hiç düşünmemişti. Bu yüzden yaşanan bu gelişmeler onlara neredeyse üzüntüden helak olacak kadar zor gelmişti.⁵² Üstelik Hudeybiye Anlaşması ile ilgili bu şaşkınlık, hayal kırıklığı ve üzüntü sadece Hz. Ömer için değil bü-

⁵⁰ Fetih, 48/26.

⁵¹ Kureyşin müttefiki olan kabileler Hz. Peygamber ve Müslümanların Mekke’ye sokulmamasını doğru bulmamış, Müslümanların umreden menedilmesi ve uzlaşmaya gidilmemesi durumunda ittifaki bozacaklarını bildirmişlerdi. Bk. Kapar, “Ehabiş”, *DİA*, X, 497.

⁵² İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIII, 117-118.

tün Müslümanlar için söz konusu idi. Allah Rasulü *“Ey insanlar, kurbanlarınızı kesiniz ve tıraş olunuz”* diyerek ahabına ihramdan çıkmalarını emretti ise de kimse yerinden kalkmadı. Sözüünü ikinci defa tekrar ettiğinde tavırları yine aynı oldu. Sonra o, eşi Ümmü Seleme'nin, kurbanını kesip tıraş olup ihramdan çıkması, ahabın da onu görüp ihramdan çıkacağı yönündeki tavsiyesine göre hareket etti; ahab da böylece ihramdan çıktı.⁵³

Müslümanlar, kalplerine konulan bu sekînet sayesinde acele, öfke ve intikamla hareket etmemişler; hamiiyete teenni, taakkul ve tesebbüt ile karşılık vermişlerdir.⁵⁴ Şayet Allah sekînet vermeseydi sonuç böyle olmaz; söze ve kınamaya aldurmazlardı.⁵⁵ Nitekim Ubey b. Ka'b ayeti tefsir sadedinde şunu zikretmiştir: *“Onların hamiiyet gösterdiği gibi siz de hamiiyet gösterseydiniz Mescidi Haram fesada uğrardı.”*⁵⁶ Netice itibariyle sekînet kavramı Hudeybiye seferi ile ilgili ayetlerde seferin çeşitli aşamalarında endişe, kaygı, korku, şaşkınlık, hayal kırıklığı, üzüntü, öfke, kin, nefret gibi olumsuz duyguların etkisinden kurtulup mutedil ve doğru bir duygusal tutuma sahip olmayı ifade etmektedir.

2.3. Huneyn Savaşı ve Sekînet

Huneyn savaşı hicretin 8. yılında Mekke'nin Fethinden sonra gerçekleşti. Mekke'nin fethinden sonra Hevazin Kabilesinin, diğer kabileleri de yanına alarak savaş hazırlığı yaptığı haberi Hz. Peygamber'e ulaştı. Hz. Peygamber muhacir, ensar, Arap kabileleri ve Müslüman olan Mekkelilerden oluşan 12 bin kişilik bir ordu ile onların karşısına çıktı. Sabah saatlerinde Mekke ve Taif arasında Huneyn vadisine inen Müslümanlara, vadinin iki tarafına gizlenen Hevazin kabilesi ansızın saldırdı. Müslümanlar geri dönüp kaçarken Allah Rasulü beyaz katırını düşmanın üstüne sürüyor, yüksek sesle onları dönmeye çağırıyordu. Sonra sesi gür olan amcası Abbas'a en yüksek sesi ile seslenmesini emretti. Abbas'ın çağrısını duyan Müslümanlar geri dönmeye başladılar.⁵⁷ Söz konusu bu olaya atıf yapan Kur'an ayetleri şunlardır:

*“Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtarmamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah; Rasul'ü ile müminler üzerine sekînetini indirdi, sizin görmediğiniz ordular indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.”*⁵⁸

Ayetteki *“Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti.”*⁵⁹ ifadesi, Müslümanların içinde bulunduğu durumun zorluğunu göstermektedir. İçlerindeki aşırı korkudan dolayı sanki onlar, kaçıp kurtulmak için uygun bir mekân bulamıyorlar-

⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 119.

⁵⁴ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXVI, 194.

⁵⁵ Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân*, s. 1675.

⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 114.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 167; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 144.

⁵⁸ Tevbe, 9/25-26.

⁵⁹ Tevbe, 9/25.

dı.⁶⁰ Allah sekîneti indirerek onların korkularını gidermiş, bu sayede hezimete uğradıktan sonra Müşriklerle savaşma cesareti göstermişlerdir.⁶¹ Böylece Huneyn savaşında Müslümanlar, ani bir baskın karşısında normal olarak yaşanacak duygusal panik halinden kurtulmuşlardır.

2.4. Tâlût Kıssası ve Sekînet

Sekînet kelimesi Bakara suresinde Tâlût kıssası münasebetiyle şöyle geçmektedir:

*“Peygamberleri onlara şöyle dedi: “Onun hükümdarlığının alameti, size o sandığın gelmesidir. Onda, Rabbinizden bir sekînet ve Mûsâ ailesinin, Hârûn ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimselerseniz bunda şüphesiz, sizin için kesin bir delil vardır.”*⁶²

İsrailoğulları, peygamberlerinden düşmanları ile savaşmak için kendilerine bir hükümdar belirlemesini istemişler; Tâlût hükümdar olarak belirlenince de *“O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir”* diyerek onun hükümdarlığını kabul etmemişlerdi. Onların bu itirazlarının temelinde, her ne kadar ilim ve güç sahibi olsa da Tâlût’un kendileri gibi hükümdar soyundan olmaması ve fakir olması yatmaktadır.⁶³ Peygamberliğin İsrailoğullarından muayyen bir kola, hükümdarlığın ise başka bir kola tahsis edildiği, Tâlût’un bu iki koldan birine mensup olmadığı ifade edilmektedir.⁶⁴ İsrailoğulları Tâlût’un hükümdarlığını kabul etmemekle beraber içlerindeki peygamberin nübüvvetini kabul etmektedirler.⁶⁵

Fahreddin er-Razi (ö. 606/1209), Peygamberin sözünün doğruluğuna delil olması için, sandığın harikulade bir şekilde gelmesi gerektiğini belirtmektedir. Sandığın mahiyeti ve İsrailoğullarına gelişi ile ilgili olarak tefsirlerde onun harikuladeliğini tavsif eden çeşitli bilgilere yer verilmektedir.⁶⁶ Bunlardan birincisine göre, Hz. Adem’den tevarüs eden ve savaşlarda harikulade özellikleri ile İsrailoğullarına yardım eden bu sandık düşmanların eline geçmişti. Düşmanları, bu sandığın kendilerine verdiği zarara şahit olunca ondan kurtulmak için onu geri göndermeye mecbur olmuşlardı. Bu sırada da İsrailoğulları Tâlût’un hükümdar olarak belirlendiğine dair peygamberden delil talep etmişlerdi.⁶⁷ Bir diğer anlatıma göre Allah, Benî İsrâile kızınca Hz. Musa’nın içine Tevratı koyduğu ahşap sandığı göğe yükseltmişti.⁶⁸ Sandığın kendisini değil muhtevasını mucize sayan görüşe gö-

⁶⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 25. Yezid b. Amir adındaki sahâbi o gün duydukları korkuyu, “Taşın kaba vurması gibi göğüslerimizde korku hissetmiştik.” diye ifade etmektedir. Bk. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, III, 20.

⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 150; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 498.

⁶² Bakara, 2/248

⁶³ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, IV, 232.

⁶⁴ Ebû’s-Suûd, *İrşâdu Akli’-Selîm*, I, 240.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, VI, 189.

⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, VI, 190.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, VI, 190.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, VI, 190

re ise, peygamber boş sandığı herkesin gözü önünde bir eve koyup evin kapısını kilitlemiş ve dua etmiş; evin kapısını açıp sandığa baktıklarında içinde meliklerinin Tâlût olduğuna, Allah'ın onları düşmanlarına muzaffer kılacağına delalet eden bir yazı bulmuşlardı.⁶⁹ Sandığı meleklerin taşıması ile ilgili olarak ise iki tür yorum söz konusudur: Bunlardan birincisine göre insanların gözü önünde melekler yer ve gök arasında taşıyarak sandığı getirmiş ve Tâlût'un önüne koymuşlardır.⁷⁰ İkinci yoruma göre, meleklerin hamli sandığı taşıyan iki öküzü sevk etmekten ibarettir.⁷¹ Buna göre meleklerin sandığı taşımasının anlamı, onların Allah'ın izni ile üzerinde sandık bulunan araba ile yürüyen meleklerin, daha önce bu tarafa hiç gitmemiş iki ineği Benî İsrail'in yaşadığı yere sevketmesidir.⁷²

Konumuzla asıl ilgili olan, sandıkla ilişkili "sekînet" kavramıdır. فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ ifadesindeki zamirin, öncesindeki "ityan" ile "tabut" kelimesine dönmesi mümkündür.⁷³ Birinci görüşe göre "sekînet" sandığın içinde bulunan bir şey değildir. Onlar sandığın gelişi ile sükunet bulur ve Tâlût'un hükümdarlığını ikrar ederler, ona duydukları nefret duygusu yok olur. İkinci görüşe göre ise "sekînet" sandığın içinde bulunan bir şeydir. Bu durumda sekînetin mahiyeti ile ilgili olarak çok sayıda görüş mevcuttur ki; Taberi bunları şöyle sıralamaktadır: İnsan başı gibi başı olan uğultulu bir rüzgâr, kedi başı gibi başı olan iki kanatlı varlık, ölü kedi başı, cennetten gelmiş altın bir kap, Allah'tan gelen konuşan bir ruh, bildikleri ve bu sayede sükun buldukları ayetler, rahmet, vakar. Taberi'nin tercihi, Ata b. Ebi Rebah'a ait olan 'nefislerin bildikleri ayetlerden dolayı sükun bulması' görüşüdür. Ona göre söz konusu görüş diğer görüşleri de içermiş olmaktadır. Çünkü bütün bunlar nefislerin sükun bulmasına, göğüslerin ferahlamasına kafi ayetlerdir.⁷⁴ Ancak sekîneti sandıktaki acap bir varlık olarak tavsif eden görüşlere eleştirel yaklaşımlar da yok değildir.

Şevkani'ye göre bu çelişkili görüşlerin Hz. Peygamber'den rivayet edilmediği, bu alanın içtihat konusu olmayan bir alan olduğu, nakleden kişinin tecrübe etmesinin de mümkün olmadığı sabit olunca, sekînetin lugat manasına dönmek gerekir ki maruf olan da budur. Bunun yerine zorlamalara ve çelişkili yollara girmeye ihtiyaç yoktur.⁷⁵ Söz konusu rivayetlere nakil delalet etmediği gibi aralarını cemetmek mümkün olmayacak kadar çelişkili olduğundan, bunları akıl da kabul etmemektedir. Vahiy sadece onda sekînet olduğunu ifade etmektedir. Lugatta sekînet, nefsin sükunet bulduğu, kalbin mutmain olduğu şeydir. Buna göre tabutun

⁶⁹ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 190-191.

⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 629; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 194; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 424.

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 630; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 424; Ebû's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, I, 241.

⁷² Ayetteki haml "terhil" anlamına gelir. Nitekim Tevbe suresi 92. ayette fiil bu anlamda kullanılmaktadır. Tahîr b. Aşur, *Beni İsrail kitaplarındaki bilgilerin burada bulunduğunu ifade etmektedir. bk. Tahîr b. Aşur, et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 495. Meleklerin sandığı taşıması ile ilgili sembolik yorumlar için bk. Ebû Zehre, *Zehratü't-Tefâsîr*, II, 897; Merâğî, *Tefsîr*, II, 222.

⁷³ Beydâvi, *Tefsîr*, I, 211; Ebû's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, I, 241.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 624-627. Ayrıca bk. en-Neysâbü'rî, *Vücûhu'l-Kur'ân*, s. 308-309.

⁷⁵ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 458-459.

gelişinde o kavme göre dini özelliği gizli olmayan bir sekînet vardır. Ya da onlar için onda bir sekînet ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Bu görüşler dikkate alındığında, فِيهِ سَكِينَةٌ ifadesindeki zamirin ان يَأْتِيكُمْ masdarına raci olması tercih edilebilecek ve sandığın içinde sekînet adında garip maddi varlıklar aramaya ihtiyaç kalmayacaktır.⁷⁷ Bu açıklamalardan çıkacak sonuca göre “Onda sekînet vardır” ayetinin anlamı şudur: Tâlût konusundaki ihtilafınızda o, kalplerinizin sükun sebebidir.⁷⁸

Bütün bunlardan anlaşılmalıdır ki; İsrailoğulları daha önce ellerinden çıkan, kendileri için manevi değeri olan ahid sandığına tekrar sahip olmakla, peygambere itirazlarına sebep olan olumsuz duygunun etkisinden kurtulmuşlardır. Bu duygu, kendileri gibi zengin ve soylu kabul etmedikleri birinin emrine itaat etmeyi onurlarına yedirememeleridir. Zira onlar zengin ve soylu birinin hükümdar olmasını beklerken aksi gerçekleşmiş; bu da onları peygambere itiraza sevk etmişti. Dolayısıyla Bakara suresinin 248. ayetinde geçen “sekînet” kavramı Kur’an’ın diğer ayetlerinde geçen sekînetten farklı bir anlamda değildir.

3. Hadislerde Sekînet Kavramı

“Sekînet” kavramının Kur’an’daki kullanımını zikredilince bu kavramın birçok hadiste de geçtiği akla gelecektir. Kavramın hadislerdeki kullanımının da Kur’an’daki kullanımından bağımsız olmadığı görülmektedir. Bu itibarla, konuyla ilgisinden dolayı “sekînet” kavramının hadislerdeki kullanımına değinmek uygun olacaktır. Konu ile ilgili bazı rivayetlerde sekînetin, melekler hakkında kullanıldığı anlaşılmalıdır. Buna göre adamın biri iki uzun ipe bağlı atı yanında olduğu halde Kehf suresini okuyordu. Bir bulut onu kuşattı, dönüp yaklaşmaya başladı. Atı ise bundan ürktü. Sabah olunca Peygamber Efendimize gelip başından geçeni anlattı. Peygamberimiz “Bu sekînettir, Kur’an için inmiştir” dedi.⁷⁹ Bu rivayet benzer başka bir olay münasebetiyle Hz. Peygamberin söylediği sözle birlikte düşünülmelidir. Buna göre Üseyd b. Hudayr bir gece hurma kurutma yerinde Kur’an okurken atı şahlanır, sonra okumaya devam ettiğinde at yine şahlanır, aynı şey bir defa daha tekrarlanır. Üseyd okumayı kesip göğe baktığında beyaz bulut gölgesine benzer bir sis içinde kandil gibi bazı şeylerin parlamakta olduğunu görür. Peygamber Efendimize durumu anlattığında o “Bunlar seni dinleyen meleklerdir. Eğer okumaya devam etseydin, sabaha kadar seni dinlerler ve insanlardan gizlenmezlerdi.”⁸⁰ buyurur. Bu iki rivayet birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Peygamberin bir defa sekînetin, bir defa da meleklerin inişini haber verdiği görülmektedir. İkinci rivayet birinci riva-

⁷⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, II, 484-485.

⁷⁷ Bu durumda فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَيَبِينَةٌ بِمَا تَزَكُ ifadesinde “sekînet” ile ilgili olan zarf, mecazi anlam; “bakıyye” kelimesi ile ilgili olan zarf, hakiki anlam ifade etmektedir. Bk. Tahir b. Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II, 493. “Tabut” kelimesinin “sekînet” kelimesine zarf yapılması Ebû Hayyan’ın ifadesiyle “güzel bir mecazdır; manaları cisimlere benzetmektir.” Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, II, 270-271.

⁷⁸ el-Herevî, *el-Ğarîbeyn*, III, 913; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 236.

⁷⁹ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 11; Müslim, *Fedâilü'l-Kur'ân* 240.

⁸⁰ Müslim, *Fedâilü'l-Kur'ân* 242.

yetteki sekînetin muzâfının hazfedildiğine delalet etmektedir: “*Bunlar sekînet ashabıdır*” yani bunlar Üseyd hadisinde haber verilen meleklerdir. Allah Rasulü’nün melekleri “sekînet sahibi” olarak nitelendirmesinin sebebi, onların imanlarındaki itminanlarının zirvede, itaatlarının daimi olması ve Allah’ın emirlerine isyan etmemeleridir.⁸¹ Kur’an’ın çeşitli ayetlerinde de ifade edildiği üzere, meleklerin ibadet konusunda kibirlenmeleri, ibadetten bıkip usanmaları, yorulmaları söz konusu değildir. Onlar Allah’a isyan etmezler, kulluktan kaçınmazlar, kendilerine emredileni yerine getirirler, gece gündüz Allah’ı tesbih ederler.⁸² Bu durumda onların sekînet sahibi olması, Allah’a kulluk noktasında olumsuz duygulardan tamamen uzak varlıklar olmalarını ifade eder.

Başka bir rivayette Hz. Peygamber sekînet kavramını, Kur’an’ın muhatapları üzerinde oluşturduğu tesir ile ilgili olarak kullanmaktadır: “*Bir topluluk Allah’ın evlerinden bir evde toplanır, Allah’ın kitabını okur ve aralarında müzakere ederlerse, üzerlerine sekînet iner; onları rahmet kaplar ve melekler kuşatır. Allah Teâlâ da o kimseleri kendi nezdinde bulunanlarla birlikte anar.*”⁸³ Hadiste zikredilen topluluğun üzerine sekînetin inmesi, imandaki itmi’nandan, imanın kalpte istikrar bulmasından kinayedir. Çünkü Allah’ın kitabını okuyup onu müzakere eden kişinin, malarını tedebbür, üsluplarını tefekkür etmekle kalbinde itmi’nan, nefsinde istikrar hasıl olur.⁸⁴ Kalpteki itmi’man ve nefisteki istikrar, Allah hakkında duygusal anlamda olumlu bir yaklaşıma sahip olmayı, insanı Allah’tan uzaklaştıran olumsuz duygulardan kurtulmayı ifade eder.

Bir diğer rivayette, Hz. Peygamber sekînet kavramı ile koyun beslemekle meşgul olanların duygusal durumunu ifade etmektedir: “*Küfrün başı doğudadır. Kendini beğenme, kibir ve başkasını küçümseme, at ve deve yetiştirenlerle, çöl ehlinedir. Sekînet ise koyun besleyenlerde bulunur.*”⁸⁵ Sekînetin koyun besleyenlere tahsis edilmesi, onların genellikle mal çokluğu ve genişliği açısından deve besleyenlerden daha aşağı olmaları, böylece diğerlerine göre gurur ve kendini beğenme özelliğine sahip olmamalarından dolayıdır.⁸⁶ Yani koyun yetiştirenler, deve besleyenlere oranla daha az varlıklı olduklarından, zenginliğin sonucu olan gurur ve kibir duyguları yerine tevazu, alçakgönüllülük gibi olumlu duygulara sahiptirler.

Hz. Peygamber bu örneklerden başka namaz ve hac ibadetlerinin ifası sırasındaki acelecilik duygusundan sakınmayı ifade etmek üzere bu kavramı kullanmaktadır. Namaz ile ilgili olarak hem namaza gelirken, hem de kâmetten sonra

⁸¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 270-271. Tahir b. Aşur da bunların “sekînet” adı verilen melekler olabileceğini ifade etmektedir. Bk. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, II, 493.

⁸² Enbiya, 21/20; Nisâ, 4/172, Tahrîm, 66/6.

⁸³ Müslim, Zikir (6853).

⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 270-271.

⁸⁵ Buhârî, Bed’ül-Halk 15.

⁸⁶ Hadis, Medine’ye nisbetle doğu tarafında yer alan Farsların ve onların müttefiki olan Arapların küfrünü tavsif etmektedir. Onlar son derece katı, kibirli ve zorba idi. Nitekim Kisra peygamberin mektubunu parçalamıştı. Çöl ehli ise çok sayıda deve sahibi olanlardı. Hz. Peygamberin onları zemmetme sebebi, onların din yerine içinde buldukları şeylerle ilgilenmekle meşgul olmaları, bunun da onları kalp katılığına götürmesidir. Bk. İbn Hacer, *Fethul Bârî*, VI, 352.

namaza kalkarken sekînetle hareket etmeyi tavsiye etmiştir: “*Namaz kılınırken namaza koşarak gelmeyin. Namaza sekînetle gelin...*”⁸⁷ “*Beni görmeden namaza kalkmayın. Sekîneti elden bırakmayın.*”⁸⁸ Hac ibadeti ile ilgili olarak da Arafat’tan dönüşte Müslümanlara sekîneti emrettiğine dair örnekler vardır. Bunlardan birinde “*Sükunetle yürüyünüz. Çünkü iyilik (taat ve ibadet) develeri hızlı sürmek değildir*”⁸⁹ buyurmuştur.

Zikredilen bu hadislerde “sekînet” kavramı, Kur’an’daki anlamı ile uyumlu olarak çeşitli olumsuz duyguların etkisinden uzak olma ve olumlu duygularla donanma anlamını ifade etmektedir. Buna göre “sekînet” kavramı ile nitelenen melekler, kulluk noktasındaki tam teslimiyetlerinden ötürü Allah hakkında bütün olumsuz duygu ve düşüncelerden uzak varlıklardır. Bir yerde toplanıp Allah’ın kitabını okuyup aralarında müzakere eden bir toplulukta Kur’an’ın meydana getirdiği tesir, imanlarının artmasına, bunun sonucu olarak olumsuz duygulardan kurtulup olumlu duygularla bezenmelerini sağlar. Koyun besleyenler, kendilerinden daha varlıklı olanlara nispetle, maddi refahın sonucu ortaya çıkabilecek gurur ve kibir gibi olumsuz duygulardan uzaktırlar. Namaz ve hac gibi ibadetlerin edası sırasında onların deruni anlamına nüfuz etmeye mani olacak acelecilik duygusu ile hareket edilmemelidir.

4. Hamiyyet ve Sekînet Kavramlarının Duygu Eğitimi ile İlişkisi

Kur’an’da “hamiyyet” kavramının, iç ve dış etkilerle oluşan duygularını kontrole yönelik her hangi bir gayret ve çaba söz konusu olmaksızın insanın takındığı tepkisel tavrı ifade ettiği anlaşılmaktadır. “Hamiyyet” kavramının zıddı olarak “sekînet” ise olumsuz duyguların etkisinden kurtulma ve onları doğru yöne sevk etme anlamına gelmektedir. Bu itibarla “hamiyyet”, duyguların eğitilmemiş hali; “sekînet” ise eğitilmiş hali ile ilgili birer kavramdır.

İnsanda birbirine zıt olan birçok duygu, layık olduğu yere tevcih edildiğinde değer kazanır. Bu yüzden İslam eğitim sisteminde duyguların yönlendirilmesi önemlidir. Duygu eğitimine yeterince yer verilmediğinde iyi duyguların gelişmesi, duygularda bir takım aşırılıkların ve sapmaların baş göstermesi ve böylece insanın kötü duyguların tutsağı haline gelmesi söz konusu olur.⁹⁰ İslam eğitim sisteminin temel referansı olan Kur’an insana bütüncül olarak yaklaşmakta, sadece aklına değil duygularına da hitap etmektedir. Hidayet amacıyla gönderilmiş olan bu kitap,⁹¹ duygusal farkındalığa sahip, duygularını kontrol edebilen bir insan mo-

⁸⁷ Mâlik, Salat 221.

⁸⁸ Buhârî, Ezan 22.

⁸⁹ Nesâî, Hac 203, 204. Hz. Ali’ye nisbet edilen şu sözde sekînet, duygu ve düşüncelerinde isabet sahibi olan Hz. Ömer için kullanılmaktadır: “Sekînetin Ömer’in lisanı ile konuşmasını uzak görmezdik.” Bk. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, V, 359. Hz. Ömer hakkında bu ifadelerin kullanılması, nüzul döneminde Kur’an ayetlerinin onun görüşüne muvafakat etmesini ifade etmektedir. Şarabın haram kılınması, esirlerden fide alınması, örtünme ve makamı İbrahim ile ilgili ayetler buna örnektir. Bk. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XXVII, 236.

⁹⁰ Fersahoğlu, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, s. 10, 111.

⁹¹ Bakara, 2/2.

deli öngörmektedir. Bu çerçevede nefsi emmare⁹² konusunda uyarıda bulunması, hevayı ilah edinmekten sakındırması,⁹³ insanların hata edeceğini kabul edip tevbeyle emretmesi⁹⁴ bu bilinci sağlamaya yönelik örneklerdendir. Kur'an'daki itikadi, ameli, ahlaki bütün hükümler duygu eğitimi açısından değerlendirilebilir ki; bu türden bir inceleme makalemizin amacı dışında kalmaktadır. Bu itibarla maksadı ifade için şunu vurgulamak kafi olacaktır: Hidayet amacıyla gönderilmiş bir kitap olarak Kur'an, insanın duygularını eğitmek suretiyle onu olumsuz duygulardan uzaklaştırmayı, olumlu duygularla bezemeyi amaçlamaktadır.

Eğitim bilimi ile ilgili bir kavram olan "Duygu eğitimi"; çeşitli duyguların nasıl uygun bir şekilde kontrol altına alınacağını ve ifade edileceğinin bilgi ve becerisinin öğretimidir. Yani bireyde kendi yaşantıları yoluyla istedik olarak duyuşsal davranış değişikliği meydana getirme sürecidir.⁹⁵ Duygular insan hayatında çok önemli fonksiyonlara sahiptir. Geçmişte duyguların akıl dışı, değişken, güvenilmez olduğu, insanın eğitilmemiş yönünü temsil ettiği düşünülürken son yıllarda hayatın çeşitli alanlarında duyguların olumlu ve çok önemli yeri olduğu keşfedilmeye başlandı. Düşünmede duyguların önemli bir rol oynadığı, hatta akıl yürütmeye her ikisinin birlikte iş gördüğü ortaya kondu.⁹⁶ Duyguların öneminin anlaşılmasıyla zekanın farklı bir fonksiyonu olarak "Duygusal zeka" kavramı ortaya çıktı. Duygusal zeka, kendimizle ve başkalarıyla başa çıkabilmeyi kolaylaştıran duyguları tanıma, anlama ve etkin biçimde kullanma yeteneği olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷ Bu yetenek, kişinin kendini harekete geçirebilme, hedefini belirleyebilme, aksiliklere rağmen yoluna devam edebilme, dürtü ve isteklerini kontrol edebilme, ruh halini düzenleyebilme, empati yapabilme, ümit besleyebilme gücü şeklinde özetlenebilir.⁹⁸ Duygusal zeka, insan bünyesindeki büyük bir potansiyeli ifade etmektedir.⁹⁹ Sekînet kavramının geçtiği ayetleri, "Duygu eğitimi" ve "Duygusal zeka" kavramlarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Söz konusu olaylar vesilesiyle nüzul döneminde yaşayan Müslümanlar duygu eğitimine tabi tutulmuştur. Bu eğitim, duygusal gerilim ve çatışmanın yaşandığı anlarda olumsuz duyguların etkisi altında kalmama, doğru ve mutedil bir hareket tarzı belirleme eğitimidir.

Kur'an'da "sekînetin" Allah'a izafe edilmesi, kavramın, sebepleri ve görünür öncülleri olmayan harikulade bir durum olarak yorumlanmasına yol açmıştır.¹⁰⁰ Bu yorum doğrultusunda sekînet, sebêbî ve kesbî değil, vehbî bir durum olarak kabul

⁹² Yusuf, 12/53. Nefis, insanda var olan fakat gözle görülmeyen, onun iyi ve kötüyü arzu eden manevî varlığını ifade eder. Nefs-i Emmâre, aşırı derecede kötülüğü emreden nefis anlamına gelir.

⁹³ Furkan, 25/43; Casiye, 45/23.

⁹⁴ Nur, 24/30; Tahrîm, 66/8.

⁹⁵ Akyürek, "Kur'an Kurslarında Duygu Eğitimi", s. 568.

⁹⁶ Akyürek, "Kur'an Kurslarında Duygu Eğitimi", s. 567.

⁹⁷ Baltaş, *Duygusal Zeka*, s. 7

⁹⁸ Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak*, s. 55.

⁹⁹ Bilişsel zekanın ortaya çıktığı üst beyinde, beyin hücrelerinin %28'lik kısmı kullanılırken; tüm duyguların ve içgüdülerin kaynağı olan alt beyinde ise beyin hücrelerinin %72'si kullanılır. Duygusal zeka faaliyetleri işte beynin bu alt bölümünde gerçekleşmektedir. Bk. Baltaş, *Duygusal Zeka*, s. 11.

¹⁰⁰ Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VI, 158.

edilmiştir.¹⁰¹ Oysa Allah'ın kullarına sekîneti indirmesinin, insani ve ilahi olmak üzere iki yönü vardır. Sekînet kavramının geçtiği ayetlerde Allah'ın kudretini, rahmetini vurgulamak için kavram O'na izafe edilmiştir. Söz konusu olaylar münasebetiyle müminler Allah'ı unutup ümitsizliğe düşmemeli, gerçekleştirilen başarılarından gurur ve kibire kapılmamalıdır. Bu yüzden sekînet ile ilgili olarak “enzele” fiilinin kullanılması kavramın insani boyutunu göz ardı etmeye sebep olmamalıdır. Zira gerek Kur'an'da gerekse hadislerde Allah'ın kullarına maddi veya manevi nimet vermesi “enzele” fiili ile de ifade edilmektedir.

Rağıb el-İsfahani (ö. 502/1108), Allah'ın kullarına nimetini veya azabını indirmesinin ya Kur'an'ı indirdiği gibi¹⁰² bir şeyin kendisini indirmekle ya da demiri indirmesi¹⁰³ örneğinde olduğu gibi bir şeye ulaşmanın sebeplerini indirmek suretiyle olduğunu ifade eder.¹⁰⁴ İnsanın demir nimetine ulaşması, demire ulaştıran sebepleri aramasına, bu konudaki çaba ve gayretine bağlıdır. Örneğin şu hadiste hastalık ve şifa vermek de aynı fiil ile ifade edilmiştir: “Allah indirdiği her hastalığın bir şifasını da indirmiştir.”¹⁰⁵ Hastalığa insanın kendi yanlışları sebep olabileceği gibi, şifaya da kendi çabası sayesinde ulaşabilecektir. “Enzele” fiilinin bu ikinci anlamından hareketle, sekînetin insani ve ilahi olmak üzere iki boyutunun olduğu; kul üzerine düşeni yaptığında Allah'ın sekînetini indirmesini umabileceği anlaşılır. Nitekim Allah'ın müminlere yardımını müjdeleyen ayetler de sekînet kavramı gibi iki yönlüdür. Zira Kur'an'da Allah'ın peygamberlere ve müminlere hem dünyada hem de ahirette yardım edeceği vurgulanmaktadır.¹⁰⁶ Ancak başka bir ayette bu ilahi yardımın iki boyutlu olduğu şöyle ifade edilmiştir: “Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı yere sağlam bastırır.”¹⁰⁷

Kur'an'daki “sekînet” kavramının geçtiği ayetler tarihi bağlamıyla birlikte incelendiğinde de sekînetin iki boyutlu olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kendilerine sekînet indirilen insanların güçlü bir imanları söz konusudur. İman, bilinçli bir tercih olarak, duygu ve düşünceleri kontrol etmeyi, seçmeyi, ayıklamayı, yönlendirmeyi sağlamaktadır. Ayrıca iman, söz konusu tercih doğrultusunda çaba ve gayreti gerektirmektedir. Bütün bu sürecin akıl ve iradenin yönlendiriciliğinden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Nitekim Fetih suresinin 17. ayetinde geçen, “Kalplerinde olanı bilmiş, onlara sekîneti indirmiş.” ifadesiyle, Allah'ın, Müminlerin kalplerinden geçen samimi niyetlerini, vefalarını, sabırlarını, işitip itaat etmelerini bildiği, bunun üzerine onlara sekîneti indirdiği ifade edilmiş olmaktadır.¹⁰⁸ Hicrette kendisine sekînet indirilen Hz. Peygamberin, Mekke'den itibaren Müşriklerin onları yakalamasını önleyecek bütün tedbirleri büyük bir dikkat ve titizlikle alması

¹⁰¹ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, XXXV, 207.

¹⁰² Şûrâ, 42/17.

¹⁰³ Hadîd, 57/25.

¹⁰⁴ İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, s. 799.

¹⁰⁵ Buhârî, *Tıb*, 1; İbn Mâce, *Tıb* 1.

¹⁰⁶ Mümin, 40/51.

¹⁰⁷ Muhammed, 7/47.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 350; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 105; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, V, 68.

da¹⁰⁹ sekinetin insani boyutunu ifade eden bir örnektir. Buna karşın Tâlût kıssasında geçen sekînet kavramının, sekînete vesile olan ahid sandığının harikulade bir yoldan gelmesi itibarıyla, istisna olduğu akla gelebilir. Ancak mucizenin insanları imana icbar etmediği malumdur. Çeşitli mucizelere şahit oldukları halde bunu mucize olarak kabul etmeyen insanlara dair Kur'an'da birçok örnek vardır.¹¹⁰ O halde İsrailoğullarının söz konusu olayı doğru olarak değerlendirecek imanları söz konusudur. Bu imanları sayesinde ki; sekîneti ilahi bir işaret olarak kabul etmişler; bunun sonunda da sandık onlar için sekînet vesilesi olmuştur. Dolayısıyla söz konusu kıssada zikredilen sekinet kavramı için de bu iki boyutluluk geçerlidir.

Sekînet kavramı, insani boyutuyla, yani inanç, samimiyet, çaba, gayret, akıl ve iradeyle birlikte değerlendirildiğinde, bu kavram tarihte yaşanmış birkaç olaya veya bazı özel şahıslara has kılınmayacaktır. Kavramın bu yönü dikkate alındığında söz konusu ayetler nüzul sürecinden sonra yaşayan Müslümanlar için de duygu eğitimi vesileleridir. Bu, benzer durumlarla karşılaştıklarında tarihte yaşanmış Kur'ani örneklerle bağ kurmak suretiyle gerçekleşebilir. Eğitim biliminin dili ile ifade edilecek olursa; iki olay arasında çeşitli açılardan bağ kurarak öğrenmeye "Çağrışım Yoluyla Öğrenme" denmektedir. Bu tür bir öğrenme, öğrenmeyi süratli ve hafızada uzun süre kalıcı kılmaktadır.¹¹¹

Saadet asrından sonraki Müslümanlar için her ne kadar hicreti, Hudeybiye'yi, Huneyn'i tekrar yaşamak mümkün değilse de farklı olaylarda benzer duygusal çelişkiler yaşamakla karşı karşıya kaldıklarında bu Kur'ânî olaylar, Müslümanlara sekîneti esas almalarını, yani duygularını eğitime çabası içinde olmalarını öğütlemektedir. Nitekim duygusal zeka ile bilişsel zeka arasındaki en önemli fark, bilişsel zekanın zor gelişmesi, duygusal zekanın ise geliştirilebilir olmasıdır. Bu durum insanoğlunun önüne sonsuz bir öğrenme ufku açmaktadır.¹¹²

Duyguların kontrol altına alınıp yönlendirilmesi ve gelişmesinde istek ve tekrar unsuru önemlidir. Zira duygusal zekanın gelişmesinin istek ve tekrarla mümkün olacağı ifade edilmektedir. Çünkü yeni bir davranışta ustalık kazanmak için duygusal merkezler tekrara ve alıştırmaya ihtiyaç duyarlar. Davranışlar dizisi ne kadar tekrar edilirse, altta olan beyin devreleri de o kadar güçlenir.¹¹³ Bu yüzden insanın duygularının farkında olup onları kontrol altına alması ve yönlendirmesi, hayat boyu devam edecek bir eğitim sürecini ifade eder. Ancak bu eğitimin gerçekleşmesi için kişinin bunu istemesi ve kazandırılmak istenen duyguların tekrarı gerekmektedir. Buradan hareketle sekînet kavramının Kur'an'ın altı ayetinde tekrarlanması, müminlere kazandırılmak istenen duygusal durumun aşama aşama yerleşmesini sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir.

¹⁰⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 96-97.

¹¹⁰ Hûd, 11/64,65; Bakara, 2/58, 60-61.

¹¹¹ Ayhan, Eğitim Bilimine Giriş, s. 113.

¹¹² Baltaş, Duygusal Zeka, s. 7, 8.

¹¹³ Baltaş, Duygusal Zeka, s. 7, 8, 64.

Sonuç

Çalışmada Kur'an'da birbirinin zıddı olarak gelen "hamiyyet" ve "sekînet" kavramlarını birlikte incelemek, bu çerçevede Bakara suresinin 248. ayetinde geçen "sekînet" kelimesi ile ilgili ihtilafı ele almak amaçlanmıştır. Çalışma neticesinde hamîyyet kavramının, Kur'an meallerinde verilen çeşitli anlamları kuşatan bir anlam alanına sahip olduğu görülmektedir. Buna göre "hamiyyet", başta kan bağı olmak üzere, sahip olduğu değerlerin saldırıya maruz kaldığını düşünen kişinin, öfke, kıskançlık, utanç gibi duygularla gösterdiği tepkisel davranış olarak tanımlanabilir. Fetih suresinin 26. ayetinde "hamiyyet" kavramı, müşriklerin, Müslümanların Mekke'ye girişini onur meselesi yaparak öfkeyle karşı çıkmalarını ve bu çerçevede gösterdikleri düşmanca tepkilerini ifade etmektedir. "Hamîyyet" kavramının zıddı olarak "sekînet" ise; endişe, kaygı, korku, şaşkınlık, hayal kırıklığı, üzüntü, öfke, düşmanlık, kin, nefret gibi olumsuz duyguların etkisinden kurtulup mutedil ve doğru bir duygusal tutuma sahip olmayı ifade etmektedir. Hakkında ihtilaf söz konusu olan Bakara suresinin 248. ayetindeki "sekînet" kavramının da bu anlam çerçevesinde anlaşılması uygundur. Buna göre daha önce ellerinden çıkmış olan, kendileri için manevi değere sahip ahid sandığını tekrar elde etmeleri İsrailoğulları için sekînet sebebi olmuş; böylece itirazlarına sebep olan, Tâlût'un hükümdarlığını onur meselesi yapma duygusundan kurtulmuşlardır. Makalede sekînet kavramının hadislerdeki kullanımı da kısaca ele alınmış ve bu kullanımın Kur'an'daki kullanım- la uyumlu olduğu görülmüştür.

Kur'an, insanın duygularını eğitmeyi, onu olumsuz duygulardan uzaklaştırıp olumlu duygularla bezemeyi amaçlamaktadır. Bu makalede Kur'an'da sekînet kavramının geçtiği ayetlerin, "Duygu eğitimi" ve "Duygusal zeka" kavramlarıyla ilişkili olarak yorumlanabileceği kanaatine varılmıştır. Zira Allah'ın kullarına sekîneti indirmesi, insani ve ilahi olmak üzere iki boyutludur. Sekînetin indirilmesi, inanç, çaba ve gayret ile akıl ve iradenin yönlendiriciliği sayesinde Allah'ın lütfu ile mümkün olmaktadır. Bu yorumdan hareket edildiği takdirde sekînet, sadece Kur'an'da zikredilen örneklerle veya bazı özel şahısların manevi tecrüberiyle ilgili bir kavram olarak addedilmeyecek, bütün Müslümanlar için duygu eğitimini telkin eden bir kavram olarak anlaşılacaktır.

Kaynakça

- Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu, Ankara 2004.
- Akyürek, Süleyman, "Kur'an Kurslarında Duygu Eğitimi", *Etkili Din Öğretimi*, TİDEF, İstanbul 2010.
- Altuntaş, H. M. Şahin, *Kur'an-Kerim Meali*, DİB Yayınları, Ankara 2003.
- el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, thk. Seyyid İmran, Dâru'l-Hadis, Kahire 1426/2005.
- Atay, Hüseyin, *Kur'an Türkçe Çeviri*, Yurt Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ty.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.
- Ayhan, Halis, *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1997.
- el-Âyid Ahmed vd., *el-Mu'cemu'l Arabiyyü bi'l-Esasiyyi*, el-Munazzametü'l-Arabiyyetü li't-terbiyeti ve's-sekafeti ve'l-Ulûm, yy. 1989.
- Baltaş, Zuhâl, *Duygusal Zeka*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006.
- el-Begâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd., Dâru Taybe, Riyad 1409.
- el-Beydâvi, *Tefsîru'l-Beydâvi*, I. bs, Müessesetü'l-A'la lil Matbuat, Beyrut 1410/1990.
- el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003/1424.
- el-Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübü'l-Ayâtî ve's-Suver*, Dâru'l-Kütübü'l-İslamiyye, Kahire ty.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh, *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Çağrı, Mustafa, "Asabiyet", *DİA*, İstanbul 1991, III, 453-454.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Risale, İstanbul 1993.
- Çift, Salih, "Tasavvufta Sekine Kavramı", *Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 2006/2, S. 2, ss. 13-158.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Doğu Matbaası, Ankara 1970.

Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı*, İmaj Yayınları, Ankara 2003.

Ebü Dâvûd, es-Sicistânî, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul ty.

Ebü Hayyân el-Endülüsi, *el-Bahrü'l-Muhîd*, thk. A. A. Abdulmevcud vd., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

Ebü Zehre, Muhammed, *Zehratü't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır ty.

Elmalî M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul ty.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.

Fersahoğlu, Yaşar, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998.

el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, el-Hey'etü'l-Misriyyet'l-Ammetü lil Kitab, Mısır 1980/1400.

Goldziher, Ignaz, "Müslümanlarda Sekine Kavramı", çev. Mehmet S. Hatiboğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 1983, XXVI, 143-153.

Hamidullah, Muhammed, "Hudeybiye Anlaşması" *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 297-299.

el-Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-Hadîs*, thk. A. Ferîd el-Mezîdî, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999.

el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994/1414.

İşıcık, Yusuf, *Kur'an Meâlî*, Konda, Konya 2010.

İbn Atıyye el-Endülüsi, *el-Muharraru'l-Vecz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-neşr, Tunus 1884.

İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, Dâru'l-Va'y, Kahire 1414.

İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke 1997.

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethul Bâri*, Daru'l-Marife, Beyrut 1379.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhamed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrut 2006/1427.

İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Ciy, Beyrut ty.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd., Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000.

İbn Mâce, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut ty.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008.

İsmâîl b. Abbâd, *el-Muhîd fi'l-luğa*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1414/1994.

el-İsfahânî, Râğîb Müfredâtü *Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1992.

Kapar, Mehmet Ali "Ehabiş", *DİA*, İstanbul 1994, X, 496-497.

Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV Yayınları, İstanbul 2000.

el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. A. b. Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Azami, Abudabi 2004.

el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2009.

el-Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.

el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî ve Evlâdihi, Mısır 1946.

Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

en-Nesâî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. M. Muhammed eş-Şaar, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1996.

en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. El-Haccâc*, el-Matabaatü'l-Misriyyetü bi'l-Ezher, Mısır 1929.

en-Neysâbü'rî, *Vücûhu'l-Kur'an*, thk. Necef Arşi, Dâru'n-nevâdiri'l-Kayyime, yy., 2011.

Pak, Süleyman, "Kur'an'ın Duyguları Eğitmesi Bağlamında Öfkenin Kontrolü Meselesi", *Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 2012, XVI, S. 1, ss. 69-103.

er-Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.

Rızâ, Reşîd, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Dâru'l-Menâr, Mısır 1947.

es-Sa'dî, Abdurrahmân, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsiri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2002.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, TDV Yayınları, Ankara 2001.

es-San'ânî, *el-Musannef*, el-Meclisü'l-İlmî, Johannesburg 1972/1392.

es-Suyûtî, Celaluddîn, *el-Câmiu's-Sağîr fi Ehâdisi'l-Beşîri ve'n-Nezir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi beyne fenneyi-rivâyeti ve'd-dirâyeti fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrahman Umeire, Dâru'l-Vefâ, Mansure 1997.

et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1420.

et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1995.

Tarhan, Nevzat, *Kendinizle Barışık Olmak*, Zafer Yayınları, İstanbul 2001.

ez-Zebidî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa Hicazi, Kuveyt 2001.

ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâkiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1415.